

Citation:

P.J. van Winter, Levensbericht H.B. Thom, in:
Jaarboek, 1984, Amsterdam, pp. 202-209

Herdenking van

Hendrik Bernardus Thom

13 december 1905 – 4 november 1983

door **P.J. van Winter**

Door de plotselinge dood van professor Thom, zoals hij algemeen bekend was, heeft Zuid-Afrika een van zijn meest geëerbiedigde voormannen verloren. Een verzoenende geest, gepaard aan een rustige overtuiging die ruimte liet voor begrip van wat anderen kon bezielen, heeft velen op samenwerking met hem doen prijsstellen. Zo is hij betrokken geraakt bij tal van commissies en stichtingen op de gebieden waar een historicus als Thom van goede dienst kon zijn. Ook op algemeen cultureel en zelfs op politiek gebied. Niet alleen onder Afrikaners maar ook bij de Engelsprekenden was hij een gewaardeerd man. Het onbedoelde gevolg was dat zijn dagen overvol bezet waren en dat hij minder heeft kunnen produceren dan hij wel gehoopt had te mogen doen. Maar van een andere kant: van zulk een leven kan men ook zeggen dat de bestuurs- en regelingsbemoeiingen deze zwaar belaste man toch ook wel moeten hebben gelegen en hem zelfs een welkome mogelijkheid tot zelfontplooiing hebben gegeven.

Het valt duidelijk waar te nemen aan zijn loopbaan aan de Universiteit te Stellenbosch waar hij gestudeerd heeft en die hij gediend heeft als lector, hoogleraar in geschiedenis (1937-1954), rector (1955-eind 1969) en tenslotte nog een half jaar als kanselier.

Het kanselierschap is een erefunctie. Het rectoraat van een snel en sterk groeiende universiteit was dat in Thoms tijd allerm minst. Expansie met nieuwe studierichtingen, geheel nieuwe faculteiten zelfs met tal van daarbij aansluitende lagere opleidingen voor hulp personeel en in het algemeen bedoeld tot schepping van nieuwe bestaansmogelijkheden voor de Afrikaans sprekende bevolking in al haar lagen en gelederen, dat alles vroeg leiding van de rector en zijn staf bij het beramen van huisvesting voor laboratoria en instituten, een ziekenhuis een eindweegs van het dorp Stellenbosch, dat de nieuwe faculteit van geneeskunde geen voldoende aantal patiënten zou kunnen leveren. Het aantal studenten steeg tussen 1955 en 1970 van 2.253 tot 7.600. Er moesten dus nieuwe hospitia komen op of nabij de campus en de recreatiemogelijkheden dienden te worden uitgebreid in omvang en verscheidenheid. Wat voor een groot deel op de rector neerkwam, dat waren de werfcampagnes om dit alles financieel uitvoerbaar te maken. Thoms tact en goede naam hebben veler beurzen doen open gaan ook in de meest Engels sprekende bedrijfswereld.

Stellenbosch was van ouds en is voor velen nog steeds het Mekka van de Afrikaners. Er heerste altijd wat Thom noemde „'n gesonde vooruitstrevende konservatisme" dat even afkerig is van snelle doorbraak als van stilstand. Zijn eigen voor-

keur voor geleidelijkheid sloot daarbij aan en paste ook goed bij de geestesgesteldheid van de Afrikaners, ouders vaak van studenten uit alle delen van Zuid-Afrika en ondersteuners van de universiteit. Thom zelf is de verpersoonlijking geweest van hoe nieuw, verlichtend inzicht groeien kon. Bij de aanvaarding van het kanselierschap was zijn boodschap dat ieder, ongeacht zijn bevolkingsgroep, in Stellenbosch welkom was die hogere vorming zocht dan in eigen kring bereikbaar was, mits de student de vereiste kwalifikatie daartoe zou bezitten. Zijn beleid in dezen was in zijn rectorstijd nog van dien aard geweest, dat zijn opvolger dadelijk allerlei concessies meende te moeten en te kunnen doen.

Na zijn aftreden als rector aan het eind van 1969 heeft Thom zich tot twee maal toe laten winnen voor het voorzitterschap van veeleisende nationale (in tegenstelling tot provinciale) commissies, die hem geregeld heen en weer deden vliegen van Kaapland waar hij in Stellenbosch bleef wonen, naar Pretoria waar de centrale regering zetelt. Die snelle wisselingen vergden telkens aanpassing bij verschillen in klimaat en hoogteligging en dat heeft zo voortgeduurd tot begin 1982.

Het is van alle betrokkenen, Thom zelf inbegrepen, onverstandig geweest (om geen harder woord te gebruiken) dát te hebben laten gebeuren, want het was al bekend dat hij een zwak hart had. De gedachte laat zich niet onderdrukken dat aldus het einde sneller naderbij is gebracht dan nodig is geweest. Zoals het nu is gegaan, heeft Thom slechts heel kort zich vrij kunnen voelen van dwingende plichten. Hij heeft er toch wel degelijk behoefte aan gehad: „Ek wil meer tuis wees, meer skryf en mij nie so laat aanjaag nie” bekende hij aan de redactie van het blad van de Universiteit. Dat hij daartoe ondanks alle zware plichten steeds behoefte was blijven voelen, was wel het duidelijkst gebleken toen in 1980, dus in zijn druk bezette jaren, toch nog een opmerkelijk boek van hem verschenen was. Wat al geestelijke spanning dus in het leven van deze ook lichamelijk zo beproefde man!

Het kind is vader van de man. Om goed zicht op Thom te verkrijgen, moet men zijn jeugd en achtergrond kennen. Hij stamt af van een Schotse predikant, die door het Kaapse gouvernement werd aangeworven om na enige kennismaking met theologie en kerk in Nederland in een Kaapse gemeente te gaan arbeiden en er Engelse noties omtrent de verhouding van kerk en staat te doen ingang vinden. Hij was in 1818 in Caledon bevestigd.

Anders dan de bedoeling is geweest, zijn de nazaten van de reverend, eerst in Paarl, later in Burgersdorp en omgeving, dicht bij de Oranjerivier in Noord Kaapland, steeds meer tot de Hollands-Afrikaners genaderd. De vader van onze Thom is zelfs Kaapse rebel geweest, die de zijde koos van de beide republieken in de tweede Anglo-Boerenoorlog, deelnam aan gevechten in de Vrijstaat en in een Engels gevangenkamp is beland. Na de oorlog is hij getrouwd met een boerendochter uit het district Aliwal Noord. De tweede zoon uit dat huwelijk, der traditie getrouw genoemd naar de vader van de vrouw Hendrik Bernardus, is de man geworden die wij hier herdenken. Hij was geboren op 13 december 1905. Bij zijn dood op 4 november 1983 was hij dus bijna 78 jaar.

Onze Thom is opgegroeid in een milieu, waar generaal Hertzog en zijn aanhangers aan huis kwamen en waar men *Die Burger* las waarin Dr. D.F. Malan als hoofdredacteur zijn beschouwingen schreef. Burgersdorp, waarheen het gezin verhuisde, toen de vader er onderwijzer werd, was een burcht van het zich wederoprichtend nationalisme van de Kapenaars. Men volgde er met spanning de rebellie van ge-

neraal De Wet als antwoord op de expeditie van Botha en Smuts tegen Duits Zuid-west en *Die Burger* kon daarna de geesten blijvend bewerken.

Toen de jonge Thom in Stellenbosch ter studie ging, was hij al een jonge Afrikaner van onmiskenbare signatuur maar zijn vader had er op gestaan dat hij zich ook een goede kennis en vertrouwdheid van het Engels zou eigen maken. Het strookte met aard en aanleg van de jonge man. Hij heeft onder de Afrikaners nooit tot de „Jong Turken” behoord. Zijn evenwichtigheid heeft hem nooit verlaten.

In Stellenbosch is het de jonge Thom al gauw duidelijk geworden dat geschiedenis zijn hoofdvak moest zijn. Hij vond er de leiding die hij nodig had voor de goede ont-plooiing van zijn mogelijkheden, vooral bij de begaafde Willem Blommaert uit het Vlaamse geuzendorp Maria ten Hoornbeek, die zelf de Gentse school van Paul Frederique en Henri Pirenne had gevolgd. Toen zijn veelbelovende leerling eraan toe was, heeft hij hem ook verdere studie aangeraden en zo kwam het ertoe dat Thom in Berlijn vooral bij Friedrich Meinecke en Herman Oncken (1928-1929) en in Parijs bij Charles Seignobos en Henri Hauser (1930) zich verder heeft bekwaamd en de wereld buiten Zuid-Afrika heeft leren kennen. Hij vond daarbij ook tijd voor verdere lectuur en in Nederland ook voor archiefonderzoek ter afronding van een studie over *Die geskiedenis van die S.A. Skaapboerderij*, waarvan een gedeelte hem ge-diend had als scriptie voor zijn Magistergraad en die na verdieping en aanvulling als proefschrift zou kunnen dienen. Hij is er, in Stellenbosch terug, inderdaad op ge-promoveerd. Al spoedig werd hij lector, in 1935 senior lector en in 1937 hoogleraar als opvolger van de jong overleden Blommaert, zijn leermeester. Hij was toen al een paar jaar getrouwd met Maria du Toit, die hem nu overleeft. Het huwelijk is kinder-loos gebleven.

Als hoogleraar heeft Thom tal van goede leerlingen gehad, van wie enkelen later in de geest van de meester aan het werk zijn gebleven en het nieuw aangegeven spoor verder hebben vervolgd. Hij heeft de aandacht getrokken in binnen- en buitenland, ook in Nederland, waar hem het lidmaatschap is aangeboden van onze Akademie van Wetenschappen, van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden en de Linschoten Vereniging. Uit de eigen vakkring kwam het verzoek dat hij lid zou worden van de redactie van de *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* en geregeld jaaroverzichten van geschiedkundige publikaties die in Zuid-Afrika ver-schenen, zou leveren. Hij heeft de eerste van deze kronieken in 1948 zelf samen-gesteld. Daarna heeft hij tot 1970 toe telkens een andere historicus daartoe uitgenodigd en bereid gevonden. Bij reorganisatie van het tijdschrift is aan deze serie een eind gekomen. Het denkbeeld van zulk een reeks heeft in Zuid-Afrika doorgewerkt.

Wat heeft de aandacht zo naar Thom geleid? In hoofdzaak twee van zijn werken, die met bewondering (het ene) of dankbare erkenning (het andere) zijn ontvangen, *Die Lewe van Gert Maritz* (1947) en zijn aandeel in de nieuwe uitgave van het *Dag-verhaal van Jan van Riebeeck* (1952-1958). In het geheel van Thoms oeuvre zijn de genoemde werken inderdaad van bijzondere betekenis maar tot goed begrip van zijn persoon en zijn werkwijze is er nog meer dat vermelding verdient: vooral zijn uitga-ve met uitvoerige inleiding van *Willem Stephanus van Rijnveld's Aanmerkingen over de verbeteringen van het vee aan de Kaap de Goede Hoop* (nr. 23 in de serie van de Werke van die Van Riebeeck Vereniging, 1942) en het boek met kortweg de titel *D.F. Malan*, dat in 1980 verscheen, Thoms laatste publikatie, waarop zoeven al gedoeld werd. Onvermeld blijven de kleine bijdragen, die als sequeel van de gro-tere mogen gelden of daaraan als voorstudies zijn voorafgegaan.

Wat hier over het Dagverhaal gezegd moet worden, vergt de kunst om een lang verhaal zonder schade kort te maken. Welnu dan, de tekst ervan is vastgesteld door Dr. D.B. Bosman, professor voor Nederlands en Afrikaans aan de Universiteit van Kaapstad. Hij nam als grondslag voor zijn tekst het zogenaamde Haagse handschrift, zoals het geleidelijk uit Kaap de Goede Hoop was overgekomen. Thom leverde daarbij de historische aantekeningen en was de waakzame editor van de Engelse vertaling van Bosmans tekst, die niet archaïstisch mocht zijn, maar wel van onwillekeurige anachronismen bij het gebruik van modern Engels moest worden vrijgehouden. Zijn eigen aantekeningen vertaalde hij zelf. Er verschenen een Nederlandse en een Engelse uitgave, elk in drie delen.

In de inleidingen, die de beide uitgevers onafhankelijk van elkaar schreven, speelt zich een groot deel af van de controverse, waarin de filoloog en de historicus met elkaar verward zijn geraakt en waarover het verlossende woord nog niet is gesproken. De strijd ging over oorsprong en waarde van het handschrift van het Dagverhaal dat in Kaapstad berust en dat, incompleet en sterk gehavend als het is, niet als grondslag kon worden genomen, zoals de bedoeling was geweest. Het is niet geschreven met de hand van Van Riebeeck; dat staat vast. Wel zijn er Riebeeckiaanse sporen in stijl en woordgebruik in aan te wijzen, en die verdwijnen uit de bescheiden als Van Riebeeck vertrokken is en een andere commandeur is aangetreden; ook daarover geen verschil van mening. Maar terwijl Bosman het handschrift houdt voor een afschrift van een verloren gegaan origineel, dat Van Riebeeck bij zijn vertrek zou hebben meegenomen, wil Thom het juist voor het oorspronkelijke Dagverhaal houden. Een afschrift is het zeker niet, zo betoogt hij; daarvoor is het te slordig geschreven. Het meenemen van een dagverhaal bij het einde van de diensttijd ter plaatse was door Heren Meesters verboden en daar heeft men zich altijd goed aan gehouden, op alle posten, ook aan de Kaap. Van Riebeeck stellig ook, want hij was bepaald geen tegendraadse man.

Aldus Thom, maar op Bosmans sterkste argument had hij geen weerwoord: een brief van Abraham van Riebeeck, Jans zoon, uit 1711 (toen hij gouverneur-generaal was in Batavia), waaruit men volgens Bosman moet afleiden dat de schrijver „de minuten van het Caebse dagregister” daar in zijn bezit had. Thom deed er het zwijgen toe. Wat hij in dezen objectief had vastgesteld, kon hij niet loslaten. Hoe een gegeven dat daarmee strijdig was of scheen, toch kon worden ingepast, wachtte hij vooreerst rustig af. Hij is er niet op teruggekomen en heeft de (voorlopige?) overwinning aan Bosman gelaten.

Het uitgeven van een bron had Thom al eerder bij de hand gehad, toen hij het rapport van Van Rijnveld voor publikatie gereed maakte. De inleiding daarbij was zijn eerste proeve van biografie. Van Rijnveld was een Kaapse hoofdambtenaar, die in allen gemoede de VOC, het Engelse tussenbewind, het Bataafse gouvernement en de Britse veroveraar heeft gediend. Een trouweloze weerhaan? Thom brengt de algemeen menselijk-maatschappelijke overwegingen in het geding, die zulk een reeks van wisselingen althans begrijpelijk kunnen maken en wijst verder op de eenheid van streven, die Van Rijnveld door alles heen heeft doen volhouden, zijn zoeken naar blijvende economische mogelijkheden, die de kolonie tot bloei zouden kunnen brengen, onafhankelijk van de wisselvallige betekenis die de Kaap als herberg der zeeën had voor het welzijn van de burgers. Het ging er om door invoering van z.g. Spaanse wolschape de inheemse rassen, meest vetstaarten, onder aanmoediging en

toezicht van de overheid tot woldragers te maken, die een exportprodukt zouden leveren, waarnaar onbepert vraag was. De deugdelijkheid van dat produkt was al bewezen onder voorgaan van enige grote boeren. Van Rijnveld heeft gouverneur Janssens voor zijn plannen gewonnen en heeft onder Engels bewind tot zijn dood in 1812 de uitvoering ervan mogen leiden.

De biografie die van Van Rijnveld gemaakt was, heeft Thom plezier doen krijgen in zulk een behandeling van historische stof. Doordat zijn eerste proeve als inleiding tot een tekstuitgave bedoeld was, werd hij daarbij behoed voor de wijdlopingheden, waartoe menige levensbeschrijving uitdijt als de auteur zich zet tot behandeling van „Leven en werken van...” of „Life and times of” enz. Hij heeft het ook weten te verhoeden in zijn boek over Maritz. Zijn voorkeur voor juist deze leider bij de Grote Trek zal mogen gezien worden in verband met de geringe aandacht die de man nog had gekregen.

De Grote Trek, dat was het heldentijdperk van de Afrikaners, met Retief, Potgieter en Pretorius als de grote mannen, over wie al veel geschreven en ook gefabeld was. Aangaande Maritz moesten zelfs de simpelste gegevens nog worden opgedolven als men hem recht wilde doen. Het schrikte Thom niet af, het trok hem pas recht aan. Hij voelde vorser en schrijver in één persoon, zoals Meinecke hem de goede historicus had gekenschetst, althans hij wilde de proef wagen. De uitkomst was een boek, dat dadelijk als een mijlpaal werd gezien in de geschiedschrijving van de Grote Trek, het eerste breken met de mythologie, die zulke welige ranken om de slapen van de grote mannen had gewonden. „Lewens beskrywing op 'n nuwe peil”, „professor Thom het 'n standaard gestel”!

Zo was het inderdaad en niemand gelukkiger dan Thom toen mettertijd bleek dat een paar van zijn beste leerlingen zijn voorgaan volgden.

Maritz, wagenmaker, wetsagent en boer, wordt ons getekend als een man van beginsel met een vast doel voor ogen, een man van de daad ook, die niet alleen militaire gaven toonde, toen hij als aanvoerder van een paar honderd boeren naast Potgieter in West-Transvaal de vervaarlijke Matabelen de eerste klap toebracht. Hij toonde ook een koel hoofd na de overval, die Retief en zijn mannen in de kraal van Dingaan om het leven bracht. Hij greep terstond de leiding, stuurde boden naar de Kaapkolonie om hulp te vragen bij geestverwanten en zoals de aanvoerder van een verslagen leger zijn mannen weer in de hand probeert te krijgen door de vertrouwde commando's, zo heeft Maritz paniek in het lager weten te bedwingen door dadelijk als boedelberedderaar en weesheer orde op zaken te stellen zoals zijn geschoolde geest van wetsagent hem dat voorschreef.

Het verhaal van Maritz behoeft hier niet verder te worden gevolgd. Het is zo al genoeg geweest om te doen begrijpen wat voor soort man hij was en om tevens te verstaan dat zo'n leider geen makkelijk mens zal zijn geweest, stroef in de omgang, koppig en vasthoudend, zoals Thom hem ook tekent, een mens met al zijn fouten, die toch een grote zaak met goed gevolg mag dienen. Zij zijn voor Thom geen beletsel geweest voor een diepe bewondering die hij ook met zijn beeldend vermogen tot uitdrukking heeft weten te brengen. Alles te zamen een indrukwekkend boek, helder van opbouw en zuiver van toon. Een boek bovendien dat de algemene belangstellende lezer geregeld in staat stelt de schrijver te volgen, wanneer het nodig is reeds behandelde stof opnieuw in verhaal of beschouwing te betrekken in latere fase.

De ervaringen, die Thom bij het werk van zijn eerdere boeken heeft leren kennen,

zijn hem vaktechnisch en in menselijke wijsheid ten goede gekomen. Het valt aan te tonen met een ontleding van zijn laatste grote boek, dat de titel draagt *D.F. Malan* (1980). Niet „doctor D.F. Malan”, al is het in Zuid-Afrika doctor voor en doctor na, ook niet, „Die Lewe van D.F. Malan” of iets dergelijks. Wat Thom met zijn boek bedoelt, gaat het leven van een groot man te buiten en te boven. Het wil een monument zijn voor de man die Thoms leven heeft beziel en hem het geluk en de trots van het Afrikaan-zijn heeft geschonken. Met de voorbereiding tot dit boek is hij, ook in zijn drukst bezette jaren, altijd bezig geweest. Hij heeft er van tijd tot tijd ook al over geschreven en gesproken.

In de opzet van het boek herkennen wij dadelijk de manier van benadering van de persoon, die al in 1942 tot goed begrip van Van Rijnveld is toegepast.

Het begint met een hoofdstuk over Malans staatkundige opvattingen en bestendigheid van idealen. Het laatste hoofdstuk heet Evaluering. Tussen die twee pijlers hangt als een kettingbrug een losse reeks van hoofdstukken, waar nodig met korte vermelding van wat sinds de vorige episode is voorgevallen. Zij geven nadere verduidelijking van wat het lang niet voor ieder begrijpelijke of aanvaardbare beleid van Malan, in en buiten de regering, heeft gekenmerkt en gedragen: zijn brandende wens dat alle Afrikaners uit heel Zuid-Afrika zich eendrachtig als één volk zouden aaneensluiten en hun stempel drukken op de samenleving van het met andere gemeenschappelijke vaderland. Zo was het bij hem als Kapenaar opgekomen en had het zich in zijn geest vastgezet gedurende zijn studententijd in Utrecht in de jaren van de Anglo-Boerenoorlog, toen hij gelegenheid had tot overdenkingen in groot verband. Het verlangen naar eenheid was versterkt in de jaren van verdeeldheid in Zuid-Afrika tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het werd later aangevuld met de overtuiging dat slechts sprake mocht zijn van een volksgemeenschap van vrije burgers met democratische rechten, niet de „Nuwe Orde” volgens leidersbeginsel, zoals sinds 1938 door de „Ossewa Brandwag” werd gepredikt. Dit alles ondanks de onmiskenbare behoefte bij de Afrikaners om zich te scharen rondom de man die duidelijk de weg wijst, die zij zelf ook willen gaan maar eerder nog niet goed voor zich hebben gezien.

Geleidelijk behandelt Thom in zijn boek verschillende episoden in Malans leven, in het politieke en in het persoonlijke maar één cruciale periode binnen het bestek van het boek wordt losjes afgedaan als schakel tussen twee hoofdstukken. Aan de bewogen jaren 1932–1934, vol van tegenstelling onder de Afrikaners, vol verwarring en intriges, heeft Thom een afzonderlijk boek willen wijden, dat *Malan – Koalissie en Samensmelting* zou heten. Hij is er dadelijk aan begonnen, toen hem eindelijk weer vrijheid van tijd werd gegund. In zijn volbezette jaren was er geen ruimte voor het uitgebreide onderzoek, dat daarvoor nodig was en zou uitstel van het hele boek niet tot afstel kunnen leiden? Hij wist toch zelf het beste dat hij hartpatiënt was. Zo is hij er dan toe gekomen, stel ik mij voor, om zijn werk in 1980 al vrij te geven, teneinde verder althans te kunnen leven met de zekerheid dat hij op eigen wijze zijn eerbetuiging had gebracht aan de man, aan wie hij de consistentie van zijn geestelijk leven en welbehagen grotendeels te danken had.

Het zal navrant voor Thom geweest zijn om te moeten beleven dat de vragen rondom Malans gedragingen ten opzichte van coalitie en samensmelting tegen eind september 1983 in woord en geschrift weer in volle bespreking kwamen, zonder dat hij nog zijn eigen bijdrage daarbij kon inbrengen.

Malan die van 1924 tot 1934 als minister van Binnenlandse Zaken en Onderwijs heeft gediend in de kabinetten van Hertzog en die als zodanig veel aandeel heeft gehad in hetgeen onder het Statuut van Westminster van 1926 tot de competentie der dominia werd gerekend, is na de breuk met Hertzog met een kleine schare in de oppositie gegaan tegen het coalitiekabinet van Hertzog en Smuts, dat hij een gevaar achtte voor de eenmaal ingezette opmars der Afrikaners. Zij waren nog niet opgewassen tegen de Britten en hun aanhang.

De verwarring der geesten over al of niet deelnemen aan de Tweede Wereldoorlog bracht nieuwe scheuring, vóór of tegen Hertzog, voor Malans partij of voor de Nuwe Orde. Het mag een wonder heten dat er toch weer samenwerking kwam, of tenminste besef van de levensnoodzakelijkheid daarvan, met de nodige discipline daartoe vereist. En zo kwam het tegen de verwachting in tot de overwinning van Malan en Havinga bij de verkiezingen van 1948.

De overwinning was krap en er waren nog duidelijk breuklijnen in de nieuwe eenheid, te veel om hier op te noemen. Toch bleek het grootste gevaar niet daar te schuilen. De eenheid won het geleidelijk van wat weer verdelen kon, tot eer van Malan. Het gevaar kwam van de kant van de verslagen Smuts, die gebruikmakende van zijn internationale faam de publieke opinie in de wereld tegen de regering Malan opzette, – de regering van de mannen, die Zuid-Afrika buiten de oorlog hadden willen houden. De tegenzin ging nog sterker spreken, toen apartheid, de leus waaronder de verkiezingscampagne was gevoerd, geleidelijk iets wezenlijk anders bleek te zijn dan Hertzogs segregatie, die Malan als feitelijk hetzelfde had voorgesteld. Malan, behalve regeringsleider ook nog minister van Buitenlandse Zaken in zijn kabinet, was zich van dat alles volstrekt niet bewust. Dr. A.L. Geyer, de Hoge Commissaris in Londen en vroeger hoofdredacteur van *Die Burger* als opvolger van Malan, heeft hem moeten duidelijk maken dat Zuid-Afrika's bewegingsvrijheid in de buitenlandse politiek door dit alles uiterst beperkt was. Het heeft Malan afgebracht van een plan om de Engelse regering krachtig te bewegen tot afstand van de protectoraten, die tegen de grenzen aan of in één geval zelfs als enclave daarbinnen gelegen waren en waarvan Engeland zich de bescherming had voorbehouden.

In Zuid-Afrika zelf heeft de doorvoering van het apartheidsbeleid, vooral toen er bedenkelijke constitutionele interpretaties bij werden beproefd, bij blank en niet-blank reacties opgeroepen, die duidelijk maakten dat Malan in zijn argeloosheid, naar de woorden van Thom „nie genoegsaam met die stuwende, logiese en onlogiese gevoelslewe van individu en gemeenskap rekening gehou (het) nie”.

Ziedaar dan een belangrijke reserve, die Thom tegenover zijn grote leider, ondanks blijvende bewondering, wil in acht nemen. Hij noemt wel meer dat, ook zonder tot wenkbrauwfronsen aanleiding te geven, op beperking van begaafdheden wijst. Het doet niet af aan zijn verering. D.F. Malan blijft voor hem „'n grondlegger, 'n fondamentbouwer”, maar hij wijst er ook op dat „Malan is ondenkbaar sonder Hertzog en Verwoerd ondenkbaar sonder Malan”. Een overgangsfiguur dus op het centrale terrein van het rassenbeleid? Hij zal het met bedrukte gelatenheid hebben erkend, want Verwoerd, die het levensbelangrijke probleem van Zuid-Afrika een tijdlang in zijn vaste greep heeft gehad, was een man van louter strenge rechtlijnigheid en dus zeker niet iemand van hart en gemoed in de geest van Thom zoals onze man uit de voorafgaande schets te voorschijn is gekomen.

Thoms beeld van Malan is evengoed genuanceerd als het portret van Maritz, dat hij in 1947 naar het leven heeft willen tekenen, het leven dat geen helden zonder vlek of rimpel kent. Hij heeft oprecht willen blijven tegenover de vereerde man en ook eerlijk tegenover zich zelf, zoals het een man van wetenschap betaamt.